

Cultivar l'estany. Un assaig d'avaluació del dessecament de l'estany d'Ullastret durant la segona meitat del segle XIX*

Enric Saguer

Centre de Recerca d'Història Rural, Universitat de Girona

Resum

El treball té com a objectiu examinar els resultats, especialment econòmics i, en menor mesura, ambientals, del dessecament de l'estany d'Ullastret, una llacuna ubicada a la plana del Baix Empordà, on, fins a mitjan segle XVIII, desguassava el riu Daró. En un primer moment s'analitzen els resultats econòmics del dessecament a partir de les anotacions de qui acabà essent el major propietari de terres de l'estany. Posteriorment es rastregen les repercussions que el dessecament va tenir a escala de la conca baixa del Daró.

Paraules clau: dessecament, estanys, agricultura.

Abstract

Growing the lake. The impact of drying of the lake of Ullastret in the second half-century XIX.

This work aims to examine the results, especially economic, of drying the lake of Ullastret, a lagoon located in the plain of Baix Empordà, where, until the mid-eighteenth century, ended the Daró river. First, we study the economic results of the drying from the notes of the largest landowner on the lake, and later we analyse the impact of drying on the lower Daró basin.

Keywords: drainage, lake, agriculture.

Si bé a Catalunya, l'expansió de l'àrea de cultiu a costa d'estanys i d'aiguamolls va tenir menor rellevància superficial que en altres regions europees, la pressió exercida sobre aquests espais va ser notable, especialment a partir del segle XVIII.¹ A la creixent demanda de terres per cultivar, s'afegien altres elements especialment atractius, com la freqüent localització d'aquestes

* Aquesta comunicació forma part dels projectes de recerca HAR2009-13748-C03-01/HIST, HAR2008-02960/HIST i HAR2011-13423-E, finançats pel Ministerio de Ciencia e Innovación. Agraïco els suggeriments d'Helena Benito en l'anàlisi de la comptabilitat del patrimoni Vancells. Enric Saguer (enric.saguer@udg.edu)

Primera versió: 30 de març de 2011. Darrera versió: 10 de setembre de 2011.

1. Vegeu Vilar (1964: III) i Matas (1986).

terres en zones planes, cultivables amb major facilitat, o la seva potencial conversió en terres de regadiu, sense oblidar els efectes sobre la salut pública que s'associaven a la reducció de zones humides. L'Administració pública va potenciar decididament els projectes de dessecament impulsats per particulars, bé a títol individual, bé a títol col·lectiu. La Llei d'aigües del 1866, per exemple, donava moltes facilitats als promotors privats: els permetia extreure pedra i terra de terres públiques per a la construcció de terraplens; quan els estanys o aiguamolls pertanyien a diversos propietaris, facultava els promotors a forçar els altres propietaris a finançar l'obra o a acceptar una expropiació; obligava al dessecament forçós de tots aquells estanys i basses declarats insalubres; d'aquests, concedia les terres dels que pertanyien a l'Estat als promotors del dessecament a canvi d'un cànon anual... Les obres de dessecament eren considerades d'interès públic i, durant el segle XIX, van ser estimulades amb els instruments propis d'un Estat liberal.

Els costos del desguàs, tanmateix, podien ser molt importants, tant en termes econòmics com en termes ambientals, alhora que la rendibilitat de les terres dessecades podia ser menor a l'esperada. A l'import de l'obra realitzada, sovint calia sumar-hi les indemnitzacions derivades dels perjudicis sobre tercers, que podien ser importants en la mesura que la dessecació alterava equilibris hidrològics locals i, en règims mediterranis, podia suprimir reguladors dels cabals hídrics i propiciar la inundació d'altres parts de la mateixa conca. Les dificultats tècniques del desguàs, si no es resolien correctament, podien conduir a un dessecament incomplet o a la reinundació periòdica de les terres, amb la consegüent afectació dels cultius.

L'objectiu d'aquest treball és examinar els resultats del dessecament d'una llacuna ubicada a la plana del Baix Empordà, on, fins a mitjan segle XVIII, desguassava el riu Daró, les aigües del qual posteriorment continuaven cap a Gualta i al mar per una séquia.² En un primer moment analitzarem els resultats econòmics del dessecament a mig termini i a partir de les anotacions de qui acabà essent el major propietari de terres de l'estany, l'advocat i hisendat Ramon Vancells. Posteriorment rastrejarem les repercussions que el dessecament va tenir a escala de la conca baixa del Daró.

L'estany d'Ullastret, amb una extensió canviant al llarg del temps, va ser finalment dessecat a mitjan segle XIX, a través d'una operació de repartiment entre veïns i propietaris constituïts en societat. Aquesta empresa fou l'encarregada de les obres de dessecació i va prendre el nom de Sociedad La Laguna.³ Entre el 1855 i el 1859 es van repartir poc més de 90 hectàrees de terra inundada o inundable, els beneficiaris de les quals només foren una part dels veïns i contribuents del municipi.⁴ Dels 365 propietaris que consten a l'amillament, només a 63 se'ls va assignar un lot de terres, i encara, d'aquests, 20 residien fora de la localitat i només 43

2. Vegeu la resposta de Pere Pujades Holiart al qüestionari de Francisco de Zamora a Ferrer (1982). També Madoz (1849, veu *Llevià*) indica que la sortida de les aigües de l'estany es feia a través d'una séquia.

3. Posteriorment la societat va transformar-se en un sindicat de propietaris que va prendre la denominació de *Sindicato de Propietarios de los terrenos procedentes de la Laguna del pueblo de Ullastret*. Hauria iniciat el seu procés de constitució al setembre del 1865, a causa de la petició formulada per quatre propietaris al Consejo Provincial de Fomento (AHCLB, Ullastret, lligall 15, còpia certificada de l'expedient de constitució de la societat, 31 juliol 1867). La Llei d'aigües publicada 3 d'agost de 1866, en reconèixer la figura dels sindicats de regants, hauria facilitat la seva constitució. Tanmateix, el procés no es va tancar fins el 1870 amb l'aprovació del reglament que havia de regular el sindicat.

4. Una exposició detallada del procés de dessecament i dels successius repartiments de terra es pot trobar a Saguer (2007). Un primer repartiment, realitzat el 1790, de terres guanyades a l'estany va ser estudiat per Matas (1987).

Quadre 1
Nombre de beneficiaris en els successius repartiments
de terres de l'estany d'Ullastret

Any	Acte	Núm. socis o beneficiaris
1849	Constitució de la Sociedad La Laguna	111 socis
1855	Primer repartiment (53,9 ha)	62 beneficiaris
1858	Segon repartiment (26,24 ha)	20 beneficiaris
1859	Tercer repartiment (11,5 ha)	17 beneficiaris

eren veïns. Bona part dels veïns van renunciar als seus potencials drets sobre les terres de l'estany perquè la despesa econòmica que implicava l'operació era molt forta.⁵

Ja abans del primer repartiment de terres, efectuat el 1855, els interessats en el dessecament havien hagut d'avançar la quantitat de 1.900 rals en set quotes (entre el 1849 i el 1855) per cadascuna de les accions de la societat, a les quals van haver d'afegir 548,7 rals per hectàrea en concepte d'entrada per l'establiment que els féu l'Ajuntament d'Ullastret. Si el 1849, quan es constituï la societat, el nombre de socis interessats era 111, les successives demandes de capital van conduir a la renúncia de molts ells i, a més de provocar la reducció dels socis a poc més de la meitat, van propiciar un procés d'acumulació de les terres en mans d'un petit grup d'hisendats i notables comarcals que havien estat els impulsors del projecte i que des dels inicis controlaven els càrrecs de junta directiva. El 1859, el 76% de les terres repartides estava controlat pels dotze propietaris que figuren al quadre 1, el pes relatiu dels quals posteriorment encara va tendir a augmentar gràcies a les compres de parcel·les que alguns van efectuar.

La coincidència de la junta directiva amb els principals beneficiaris del repartiment era aclaparadora. El 1858 la junta estava presidida per Bienvenido Fina, Narciso Clapés, Salvador de Grassot, Miguel Vilà, José Casas Punsach i Ramon Pons.⁶ Tots ells figuren a la relació del quadre 1 amb l'excepció del darrer, que només tenia 0,82 ha, però que gaudia del reconeixement social que li proporcionava la seva qualitat de *profesor de instrucción primaria*. Bienvenido Fina, que fou president de la societat fins el 1872,⁷ era un advocat de la Bisbal que va promoure la revalidació d'una concessió del 1818 del Consell Reial⁸ per efectuar el desaiगत de l'estany.

5. «De los ciento y once individuos que voluntariamente se asociaron firmando la obligacion de contribuir y afrontar los dividendos que se habian de repartir para ir atendiendo á los gastos de la obra que se emprendia, solo senseta y seis hicieron efectivo el primero en cantidad de diez duros, y negandose los restantes cuarenta y cinco á cumplir con el pago, a pesar de las prorrogas que se consedieron y repetidos avisos dados; con cuyo motivo no solo se ha tenido á estos por renunciados á la obra y sus consecuencias» (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, Ullastret, Sociedad de propietarios de La Laguna, escriptura de repartiment de 1855).

6. Arxiu Històric de Girona, notarial, Ullastret, Francisco Planells, 17 de setembre de 1858.

7. A partir d'aquesta data en la documentació localitzada consta com a president Francisco Figueras y Bohigas, de quaranta-cinc anys, propietari de Cruïlles.

8. Pot trobar-se còpia notarial d'aquesta concessió a Arxiu Històric de Girona, Notarial, la Bisbal, Francisco Planells, 10 gener 1848.

Quadre 2
Els principals beneficiaris del repartiment de l'estany, 1859

Nom	Domicili	Categoria	Hectàrees	% Terres acumulades
Pedrals, Juan	La Bisbal	advocat i hisendat	4,83	5,3%
Muní y Moner, Benito	Palau Saverdera	hisendat	4,85	5,3%
Vehí Ros, Francisco	La Bisbal	hisendat	4,85	5,3%
Figueras Goy, Paulino	La Bisbal	hisendat	4,85	5,3%
Fina Vilaseca, Bienvenido	La Bisbal	advocat	4,88	5,3%
Casas Punsach, José	Ullastret	propietari	4,91	5,4%
Domingo, José	Ullastret	propietari	4,96	5,4%
Agustí, Salvador	Girona	prevere	5,01	5,5%
Clapés Casañas, Narciso	La Bisbal	notari i hisendat	5,07	5,5%
de Grasot, Mariano	La Bisbal	hisendat	6,62	7,2%
Vila, Juan i Miguel	Ullastret	hisendat	8,53	9,3%
Vancells, Francisco	La Bisbal	advocat i hisendat	9,98	10,9%
Total			69,33	75,7%

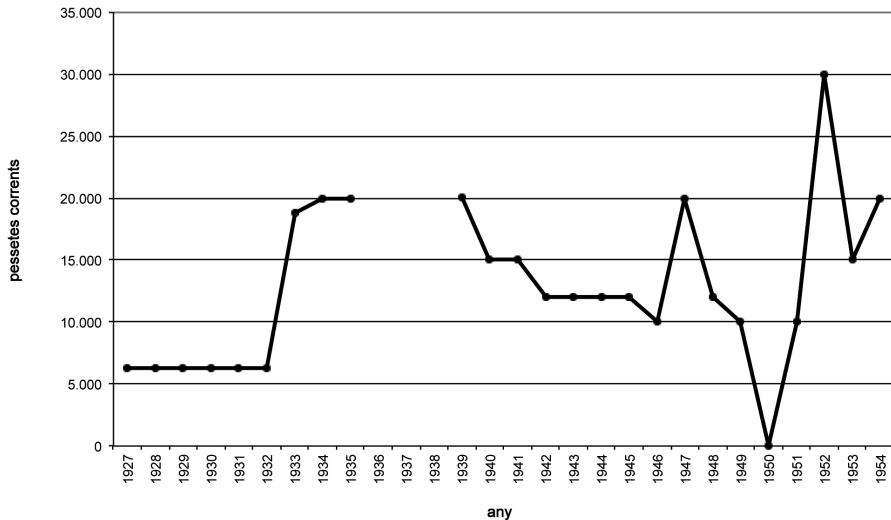
El cost del dessecament

No és fàcil precisar quin fou el cost del dessecament de l'estany, ja que no disposem ni de la comptabilitat ni dels llibres d'actes de la societat durant els vint anys que va perllongar-se el procés. Entre el 1849 i el 1855, moment en què va efectuar-se el primer repartiment, els socis van aportar un total de 1.900 rals per acció. Atès que hi havia cent onze accions, el volum aplegat ascendia a 210.900 rals. En aquell moment encara no havien començat pròpiament les obres de dessecament i cal suposar que encara no s'havien produït les derrames més importants. A banda de les tasques de gestió, fins al 1855 només s'havia finançat l'elaboració d'un primer projecte de desviament del Daró i els treballs de delimitació i fitació de les terres. Les obres havien de començar el setembre del 1853, però van ser temporalment paralitzades per l'oposició dels pobles veïns i, finalment, es van realitzar entre el 1856 i el 1857. Tanmateix, estaven mal plantejades i, tot i haver allargat fins en tres ocasions la séquia que havia de buidar l'estany, no es van obtenir resultats satisfactoris. Aquestes obres van ser «un motivo constante de gastos considerables»,⁹ sense que puguem detallar-ne l'import global.

Després d'aquest fracàs, el 1862, es va abandonar la idea inicial d'un dessecament per decantació i es va optar per un model de dessecament per elevació amb una màquina de vapor

9. Libro maestro de la Casa Vancells, fol. 40.

Gràfic 1
Derrames repartides entre els membres del Sindicat de propietaris de l'estany

Font: Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, Ullastret, Societat La Laguna, llibre d'actes.

connectada a una roda hidràulica. També es va construir un llarg terraplè, per tal de protegir l'estany dels desbordaments del nou llit del Daró. Per tot plegat es va sol·licitar un préstec de 32.000 rals a un fabricant de taps de la Bisbal. Aquesta decisió va modificar les expectatives de despesa, ja que tant l'amortització i l'interès del préstec com l'adquisició d'una màquina que forçosament requeria combustible, treball humà i manteniment anual, van convertir una inversió puntual en una font de despesa regular.

Per al segle XIX, desconeixem quin podia ser l'import d'aquesta despesa que, de forma regular, van haver d'assumir els propietaris de terres de l'estany per tal de sufragar el manteniment del desguàs. Però, a partir del 1927, a través de les actes del sindicat, disposem d'una sèrie contínua que ens permet veure l'import anualment pressupostat per repartir entre els propietaris. Segons aquestes dades, entre el 1927 i el 1954 la mitjana de la derrama anual se situava en unes 13.000 pessetes –amb una variació notable–, que per hectàrea significaven unes 140 pts./any o a l'entorn d'1,5 quintars mètrics de blat. En tant que cost de producció, és indubtable que aquest import tenia un pes important. Si ho comparem amb el rendiment per hectàrea del blat a la província de Girona entre el 1927 i el 1935 11,3 q/ha, el cost mitjà de les derrames equivalia al 10% de la collita. Cal suposar que no hauria estat viable si les terres de l'estany no haguessin tingut una qualitat marcadament superior?

Retornem, però, al cost de les obres de dessecament. El 1866, un propietari particular estimava que el cost acumulat per hectàrea dessecada fins aleshores havia estat de 9.730 rals.¹⁰ Si això hagués estat cert, la despesa total efectuada fins aleshores ascendiria a poc més de 890.000 rals o, el que és el mateix, a uns 8.000 rals per acció. De tota manera és probable que aquesta estimació no inclogués ni el valor del préstec que acabem d'esmentar ni tampoc el preu d'adquisició dels drets sobre la terra dessecada establert en els successius repartiments (548,7 rals per hectàrea amb 18,3 rals de pensió anual, que en el cas de redimir-se sumaven 1.212 rals més).¹¹ Dos anys més tard encara va caldre una nova intervenció per evitar que les aigües de la riera de Salsà, també coneguda com a Daró Vell, anessin a parar a les terres de l'estany i l'enaigüessin. Aquestes obres van tenir un cost addicional de 144.734 rals. Globalment, doncs, i encara que no siguem capaços de determinar la xifra global, el dessecament de l'estany va significar un import que superava el milió de rals.

Tenint en compte que l'extensió de terres repartides i dessecades s'acostava a les 92 hectàrees i que l'ingrés net obtenible per una hectàrea de conreu de sembradura de bona qualitat oscil·lava entre els 600 i els 800 rals anuals,¹² el cost de la dessecació equivalia almenys a entre 13 i 18 anys de cultiu de tota l'extensió de l'estany. Certament, es tracta d'un cost de gran magnitud i fora de l'abast de la major part de la població agrària.

Quadre 3 El cost econòmic del dessecament (1849-1868)

Any(s)	Concepte	Cost estimat
1849 - 1855	derrames prèvies al dessecament	210.900 rals
1856- 1861	construcció d'un canal de desguàs des de l'estany fins a Gualta	«motivo de considerables gastos»
1862	construcció d'un terraplè per protegir l'estany de les inundacions del Daró compra d'una màquina de vapor i una roda hidràulica	32.000 rals
1866	Estimació despesa acumulada (Vancells) 9.730 rals/hectàrea 8.000 rals/acció	890.000 rals
1868	Intervenció sobre la riera de Salsà / Daró Vell	144.743 rals
Estimació global > 1.000.000 rals		

10. Libro maestro de la Casa Vancells, fol. 44.

11. En un moment marcat per la desamortització dels béns comuns i propis, molts propietaris van redimir de seguida les terres que el Comú d'Ullastret els va establir entre el 1855 i el 1859.

12. Estimació realitzada a partir de les cartilles avaluatòries de la comarca dels anys 1850-1865. Vegeu Garrabou, Planas, Saguer i Vicedo (2011). De l'ingrés brut anual en terres de rotació plurianual, l'ingrés net s'ha obtingut deduint-li el cost de la llavor, el cost dels animals de treball, el cost de reposició de l'utilatge i la detracció fiscal.

«Sea como se quiera, parece que es un gran negocio».
Els resultats econòmics per a la família Vancells

Francisco Vancells Marquès i, posteriorment, el seu hereu Ramon Vancells van estar molt vinculats a l'obra de l'estany d'Ullastret. Francisco Vancells era un advocat de la Bisbal, d'on n'havia estat breument alcalde (1827-1828).¹³ Des dels inicis, va participar activament en el projecte donant suport a Bienvenido Fina, el president de la Sociedad La Laguna, i exercint com a dipositari de la mateixa entitat fins a la seva defunció l'any 1863.¹⁴ Segons el seu fill, a ell «se debe en grandísima parte el que la obra no haya fracasado, por el celo y actividad que desplegó para orillar dificultades y llevarla adelante».¹⁵

Tot i que els Vancells no tenien pròpiament terres a Ullastret, van aconseguir formar part dels successius repartiments gràcies, d'una banda, a conservar el dret de lluir alguns camps d'olivera en la localitat i, de l'altra, a través de l'adquisició d'accions de socis que, entre el

Quadre 4
Inventari del patrimoni de Francesc Vancells, 1864

	valor (ptes.)	%
Actiu		
béns mobles	7.500,00	3,1%
cases	29.000,00	12,1%
terres i masos	149.125,00	62,1%
accions i valors industrials	37.750,00	15,7%
censos	15.738,81	6,5%
censals	226,66	0,1%
drets de lluir	958,25	0,4%
Total	240.298,72	100,0%
Passiu	131.782,45	100,0%

Font: Libro maestro de la Casa Vancells, fols. 1-6; Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, notarial, Narciso Clapés, 7 gener 1864 i 29 febrer 1864. Aquest inventari ja inclou el mas d'Ullastret que va constituir-se amb les peces obtingudes dels successius repartiments i compres posteriors.

13. Lloberas (1969: 74).

14. Va morir el 9 de desembre de 1863. Posteriorment, la tasca de dipositari de la societat va ser continuada pel seu fill Ramon Vancells Ponach, també advocat de la Bisbal. Així es dedueix dels rendiments de comptes protocol·litzats el 1866 (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, notarial, la Bisbal, Francisco Planells, 22 octubre 1866), el 1872 (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, notarial, la Bisbal, Francisco Miró, 28 gener 1872), el 1877 (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, notarial, la Bisbal, Francisco Miró, 2 desembre 1877), el 1884 (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, notarial, la Bisbal, Francisco Miró, 26 octubre 1884), el 1890 (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, notarial, la Bisbal, Francisco Miró, 19 desembre 1890) i el 1893 (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, notarial, la Bisbal, Francisco Miró, 12 febrer 1893).

15. Libro maestro de la Casa Vancells, fol. 45.

Imatge 1
Localització del mas de l'Illa o mas Vancells de l'Estany

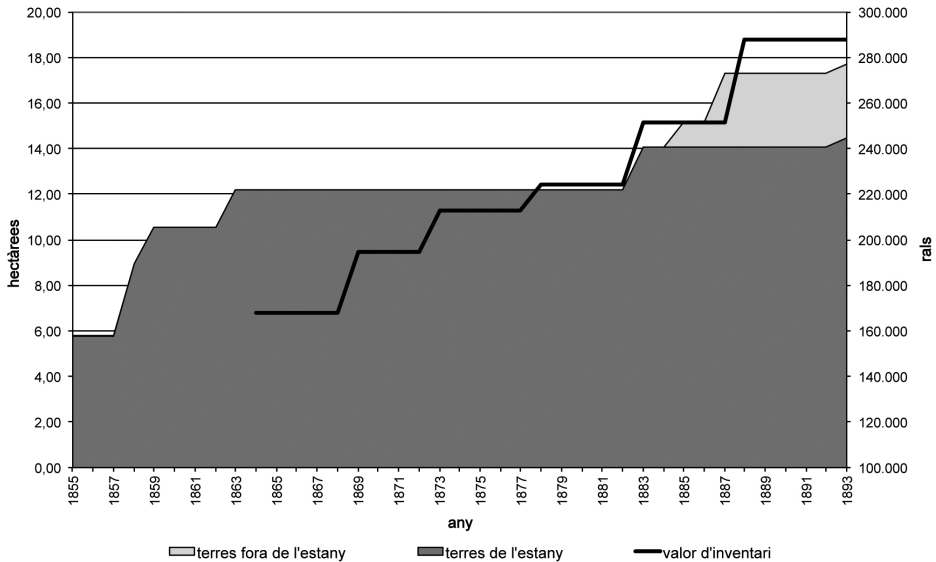

Font: Institut Cartogràfic de Catalunya (disponible a www.icc.cat)

1849 i el 1855, se'n van desentendre. El gruix del seu patrimoni es trobava localitzat a Sant Sadurní i a Madremanya, on tenien el mas Vancells de Rissec amb unes 100 hectàrees de terra. A jutjar per la composició del seu patrimoni en l'inventari aixecat el 1864, es tractava d'una fortuna relativament modesta que es va veure augmentada de forma significativa amb la incorporació de les terres aconseguides a Ullastret.

Francisco Vancells va sortir del procés de repartiment realitzat entre el 1855 i el 1859 com a primer propietari de terres de l'estany, amb un total de 10 hectàrees. Amb aquestes terres va constituir un mas de nova planta i va construir-hi una casa de dos pisos en una zona una mica més elevada, anomenada l'Illa, ubicada al mig de l'estany. La denominació de la finca divergeix segons la font consultada (mas d'Ullastret, mas Vancells de l'Estany...), però pot ser identificada en la cartografia topogràfica amb la denominació de mas de l'Illa.

Gràfic 2
Procés d'acumulació de terres al mas de l'Illa, propietat de la família Vancells

El procés d'acumulació, tanmateix, no va finalitzar aquí ja que va aprofitar diverses ocasions per ampliar la finca a través compres de terres o, en algun cas, de drets de lluir que permetien adquirir-les en una ocasió futura. Les compres es van efectuar els anys 1863 (1,69 ha), 1883 (1,85 ha), 1885 (1,09 ha), 1887 (0,72 ha), 1893 (0,16 ha) i 1933 (0,21 ha).¹⁶ Finalment el mas de l'Illa va assolir unes 18 hectàrees d'extensió.

Algunes d'aquestes adquisicions es van realitzar amb la finalitat de defensar la finca de les inundacions paròdiques que patia. Una de les parcel·les adquirides el 1883 es justificava per la voluntat de «dejar formalizado el d[e]r[ech]o sobre el terraplen-camino que el año 1873 se arregló con tierra del propio campo, atravesandolo de Oeste á Este, viniendo del promontorio en el que está construido el edificio hasta comunicar con el camino del repartimiento del año 1790, á fin de tener paso, del que se carecia por aquella parte, y que era necesario sobre todo en los casos de inundación».¹⁷ Aquesta compra també havia de proporcionar materials per terraplenar la planta baixa de la casa del mas, per tal de deixar-la «á salvo de la invasión del

16. El mas va ser registrat el 1864 en el Registre de la Propietat de la Bisbal amb el nom de mas Vancells de l'Estany amb una extensió total de 11,34 hectàrees (Registre de la Propietat de la Bisbal, Ullastret, tom 34, finca 53). En l'amillament del 1881 es van declarar 12 hectàrees (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, Ullastret, 2.4.1.6).

17. Libro maestro de la Casa Vancells, fol. 58.

Quadre 3

Valor del mas de l'Illa segons els inventaris-balanç de Ramon Vancells (en rals)

Any	Valor (rals)	Observacions
1864	167.840,00	inclou dret a recuperar 2 finques
1869	194.880,00	
1873	212.720,00	
1878	224.240,00	
1883	251.400,00	inclou dos camps comprats el 1883
1888	288.000,00	inclou compra més terres
1893	288.000,00	inclou compra 0,16 ha el 1893

agua en los casos de desborde é inundación». ¹⁸ També es van adquirir algunes terres properes que no procedien del dessecament de l'estany i que havien de permetre assegurar una part de la collita quan algun dels freqüents episodis d'inundació la malmestia. El 1887 s'estimava que el mas havia aconseguit tenir quasi 5,5 hectàrees lliures d'aigua que, en cas d'inundació, havien de permetre que «el colono aparcerero que habite la Casa-Manso podrá contar para ir sosteniendose y conllevando los contratiempos sin necesitar el auxilio ó ayuda del dueño». Aquest ajut havia estat necessari anteriorment en diverses ocasions i és probable que provoqués tensions amb els masovers. Potser per això, la compra realitzada el 1887 «a pesar de no estar en disposició de comprar, considerose conveniente un sacrificio para no dejar escapar la ocasión que se ofreció de adquirir terrenos tan próximos sin el peligro de ser inundados». ¹⁹

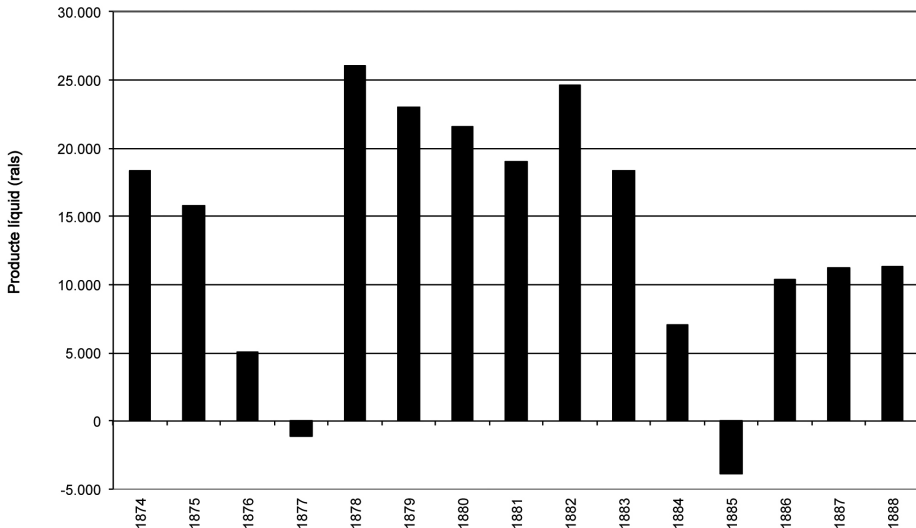
Només la compra de terres va comportar per al patrimoni Vancells una despesa de quasi 90.000 rals, dels quals la major part (84%) van ser esmerçats en les adquisicions posteriors al repartiment. Per fixar l'esforç inversor realitzat, encara caldria afegir-hi la construcció de la casa i dels edificis annexos i els costos assumits en la dessecació. Si el valor d'inventari dels edificis en els primers moments pot ser indicatiu del cost que va tenir la seva construcció, el 1864 s'estimava que eren d'uns 2.000 rals, xifra que va augmentar després d'un seguit d'obres i millores fins a 3.950 rals. En definitiva, les nostres estimacions apunten a una inversió global d'uns 225.000 rals. És un valor raonable si ho comparem amb el valor d'inventari que el mateix Ramon Vancells va assignar a la finca en els successius balanços quinquennals que va realitzar entre el moment que va fer-se càrrec del patrimoni i el moment de la seva defunció

La qüestió que cal plantejar-se és fins a quin punt els resultats obtinguts amb l'explotació de les terres dessecades van compensar la inversió realitzada. Quan Ramon Vancells ho analitza, el criteri bàsic que utilitza és el valor d'inventari que ell mateix imputa a les terres. Això li permet afirmar taxativament, quan encara el procés de dessecació no s'ha tancat, que «...indudablemente han adquirido estos un aumento de valor mayor que el importe de lo gastado». La

18. Libro maestro de la Casa Vancells, fol. 58.

19. Libro maestro de la Casa Vancells, fol 66.

Gràfic 3
Resultat econòmic del mas de l'Illa, 1874-1888

Font: Libro maestro de la Casa Vancells

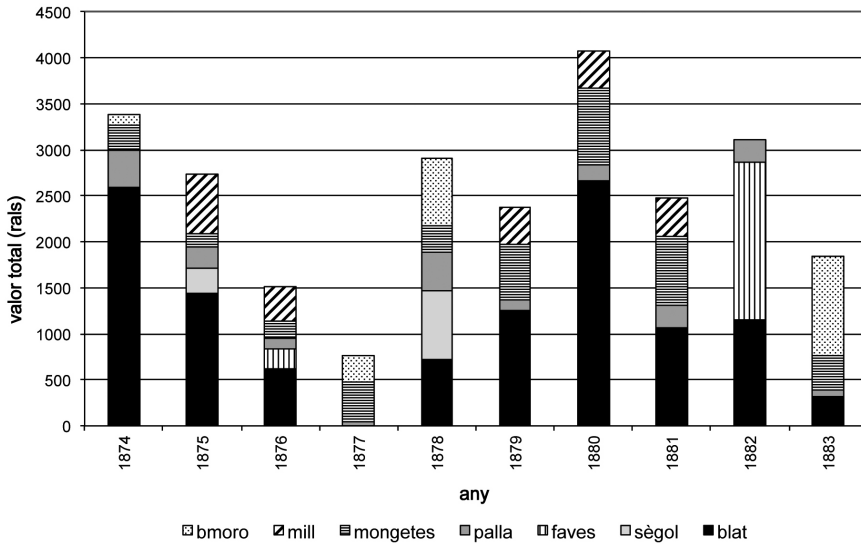
valoració l'obté capitalitzant, inicialment al 4,5% i més tard al 3%, el producte líquid percebut en concepte de renda. La documentació disponible no aclareix si aquest producte líquid descompta les contribucions que pesen sobre la terra, ni les quotes que anualment s'havien de satisfer al sindicat de propietaris de l'estany. Tanmateix, si ens hem de refiar dels seus comentaris, «los resultados son muy satisfactorios».²⁰

Malgrat l'ambigüïtat del concepte *producte líquid* que utilitza el propietari, les dades serials del 1874 al 1888 ens permeten realitzar diverses observacions d'interès. Primerament, les fortes oscil·lacions en la sèrie com a conseqüència d'episodis d'inundació que es van repetir amb certa freqüència. El 1872, les pluges van trencar el terraplè de defensa entre els puigs de Serra i de Llabià i van ocasionar una gran inundació: «uno de los mayores de que hay memoria, como que se confundieron el Ter, Daró y Fluviá, invadiendo todo el pais de modo que es difícil que otra inundación llegue á mayor altura de la que entonces tomé».²¹ Les inundacions es van repetir-se el 1876 i el 1877. Després seguiren uns anys de bones collites, però el 1884 i el 1885, les inundacions van tornar a malmetre les collites. Els resultats dels anys 1886, 1887 i 1888, si bé no foren calamitosos, no van passar de la mediocritat, abans de tornar a entrar en una nova fase d'inundacions: «a consecuencia de las muchas inundaciones habidas durante los

20. Libro maestro de la Casa Vancells, fol. 61.

21. Libro maestro de la Casa Vancells, p. 60-61.

Gràfic 4
Renda de 1,4 hectàrees del patrimoni Vancells
a la Bassa Gran d'Ullastret, 1874-1883

últimos cuatro años de 1889, 1890, 1891 y 1892 que han venido exigiendo continuos y crecidos gastos para los desagües, sin obtenerse apenas producto alguno de las pocas siembras aventuradas». ²² Tot i les expressions de satisfacció de Ramon Vancells, el cert és que els resultats obtinguts amb les terres dessecades eren molt incerts i oscil·lants, atribuïbles a un projecte tècnic mal concebut, que no resolía els problemes d'escorrentia d'unes aigües que amb massa freqüència, en temps de pluges, reomplien el territori de l'estany.

Certament l'existència de fortes oscil·lacions en els resultats de les collites és una característica pròpia de les agricultures orgàniques i amb pocs recursos per compensar els efectes adversos de la meteorologia. Tanmateix, el tipus de fluctuacions que enregistra la sèrie dels Vancells no correspon ni per intensitat ni per comportament a les fluctuacions que podem observar en sèries de collites de finques de secà.

El gràfic 4 ens permet detallar l'evolució de la producció d'una de parcel·les que conformaven el mas de l'Illa. Es tracta d'una parcel·la molt extensa, de 1,42 hectàrees, ubicada en el territori de la Bassa Gran i que va ser obtinguda pels Vancells en el repartiment de terres efectuat el 1859. Les expectatives productives d'aquesta finca devien ser molt altes perquè els pactes de cultiu establerts eren molt durs, comparats amb el que era habitual a la zona: el propietari percebia la meitat de la collita, contribuint només al pagament de la meitat de les

22. Libro maestro de la Casa Vancells, fol. 70.

càrregues fiscals. Tot i això, com ens indica la toponímia, estava ubicada en la zona més fonda de l'antic estany i, per això mateix, la més fàcilment inundable. Les oscil·lacions de la producció ho reflecteixen bé; però alhora també ens permeten observar que, en alguna mesura, aquestes fluctuacions afectaven sobretot al blat, que era el cultiu principal. Sense que es detecti un cicle d'alternances que respongui a la necessària rotació del blat, el que s'intueix en el gràfic és l'existència d'una certa balança compensatòria amb cultius de primavera o d'estiu, de manera que els ingressos d'alguns anys aconsegueixen mantenir-se en un cert nivell mercès a aquests altres cultius. Quan els episodis d'inundació es produïen durant la tardor, les pèrdues en la collita de cereals d'hivern podien compensar-se amb sèmbras de primavera o d'estiu. Globalment, durant el període 1874-1883 es va obtenir una renda de 1.067 rals per hectàrea.

El producte anual mitjà per al període 1874-1888 va ser de 13.782 rals. Si és correcta l'estimació de la inversió que hem realitzat (225.000 rals) i obviem descomptar-hi l'amortització d'alguns components -difícils de destriar del valor del sòl-, significaria una rendibilitat de poc més del 6% anual. Aquest no és un percentatge menyspreable, atesa la baixa rendibilitat que solia tenir la terra i atès el tipus d'interès que es podia obtenir amb els instruments ordinaris de crèdit (i que també se situava entorn del 6%). Des d'aquesta perspectiva els propietaris que havien apostat pel dessecament no haurien realitzat un negoci ruïnós, ans al contrari. En conclusió, a la llum dels resultats analitzats, el dessecament va generar un nivell d'ingrés que en termes mitjans era prou productiu i rendible, però que es veia afectat en una freqüència alta per episodis d'inundació que afectaven la collita i provocaven resultats calamitosos. L'expectativa de corregir aquests episodis i estabilitzar les collites a un nivell de producció alt és el que va moure els principals propietaris de l'estany a continuar invertint en la lluita contra l'aigua que havien encetat el 1849.

Externalitats i impacte ambiental del dessecament

Més enllà de la rendibilitat del dessecament pels particulars que el van promoure i realitzar, cal preguntar-se també fins a quin punt una operació d'aquesta magnitud va tenir impactes i conseqüències que no van interioritzar-se en els comptes de resultats de l'empresa o dels seus accionistes. En aquest sentit, cal destacar el fet que les dues localitats limítrofes, Serra de Daró i Llabià (Fontanilles), van considerar-se agreujades per les obres del dessecament i van dur a terme una notable activitat d'oposició al projecte, a través de la qual podem intuir alguns dels efectes ambientals col·laterals que va comportar.

El projecte inicial de desguàs de l'estany, realitzat per l'enginyer civil de la província de Girona Víctor Martí, només preveia el desviament del llit del Daró per tal d'impedir la seva entrada a l'estany i la rectificació i neteja de la séquia de desguàs que ja existia, amb la idea que les aigües de l'estany trobessin una sortida natural cap a Gualta i, després, cap al mar. Les obres de desviament havien de començar al desembre del 1853, però van ser bloquejades per l'oposició dels veïns de Serra i de Llabià, perquè tant el desviament com la construcció d'un rec traïent afectaven el seu territori i tallaven els camins que comunicaven una banda i l'altra. Després d'un temps de paral·lització, aquests municipis van aconseguir que s'obligués a la societat de l'estany a indemnitzar-los pels terrenys que s'havien d'expropiar i, alhora, que se li

Imatge 2
Localització del rec Traient

Font: Institut Cartogràfic de Catalunya (disponible a www.icc.cat)

exigís la construcció d'un pont. Els propietaris de Llabià van rebre de seguida 13.154 rals de la societat de l'estany en compensació per la pèrdua de terres a la zona dels Prats Comuns, ja que una extensió de terres havia estat repartida entre els veïns l'any 1768.²³ La construcció del

23. Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, fons Ciurana, caixa 1, exposició dels veïns de Llabià al governador civil, 8-xi-1857.

pont, en canvi, va demorar-se més i va ser motiu d'enfrontament sovintejat. El 16 de febrer de 1858, el governador civil, en una carta adreçada a l'alcalde d'Ullastret, es feia ressò de «las frecuentes quejas dirigidas á este Gobierno por varios propietarios del termino de Llabià» i ordenava a l'alcalde, com a president de la comissió del dessecament, que en la major «brevedad se construya un puente en el puesto donde existió anteriormente el cual sea capaz de proporcionar el paso á convoyes».²⁴ El 1862, però, l'obra encara estava pendent de construcció.

Les relacions dels municipis limítrofes amb la societat de l'estany van arribar a moments de forta tensió. En una instància dels propietaris i veïns de Serra adreçada al Governador Civil de Girona, manifestaven una elevada hostilitat cap a la societat: «Esta empresa de desagüe de la laguna de Ullastret procede en muchas de sus operaciones como si tuviera especial privilegio para eximirse del cumplimiento de las leyes y para no respetar los d[e]r[ech]os agenos cuando están en oposicion con sus intereses particulares».²⁵

L'ocultació d'informació —concretada en una sospitosa *pèrdua* de documents tant en l'Ajuntament d'Ullastret (la concessió i el plec de condicions) com en el Govern Civil (els plànols del projecte aprovat)— i la probable connivència d'alguns càrrecs públics, va contribuir a enrarir encara més l'ambient.²⁶ Quan, al començament dels anys seixanta, per tal de protegir les terres de l'estany dels desbordaments del Daró, la societat va aconseguir permís per construir una llarga mota entre el Puig de Llabià i el Puig de Serra, els veïns d'ambdues localitats van tornar a sentir-se víctimes d'una obra que podia perjudicar-los i que s'estava decidint sense que se'ls hagués notificat. Segons la queixa elevada pels veïns de Llabià, la mota impossibilitaria el pas i la circulació de l'aigua, de forma que en les avingudes quedaria estancada i provocaria greus danys tant a la salut pública com a l'agricultura.²⁷

L'afectació del dessecament, tanmateix, no implicava només els municipis més propers. Val la pena recordar el geògraf Juan Carandell, refugiat a Pals durant la Guerra Civil, on va morir l'octubre del 1937, quan, en el seu darrer llibre, va descriure la llacuna d'Ullastret com «un encharcamiento o dilatación [del riu Daró] que jugaba el papel de regulador natural cuando caían grandes chubascos en la zona montañosa».²⁸ La desaparició de l'estany comportava també l'eliminació d'aquest element regulador del cabal, en un curs fluvial que, d'altra banda, ja s'ha vist que desguassava allà i que l'accés fins al mar es realitzava, primer, a través d'una séquia (fins a les Clavegueres de Gualta) i que, posteriorment, es fragmentava en diversos

24. Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, fons Ciurana, caixa 1, carta del governador civil a l'alcalde d'Ullastret, 16 febrer 1858.

25. Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, fons Ciurana, caixa 1, carta 12-II-1862.

26. «La experiencia de los pasado y las maniobras que constantemente ha empleado la empresa de Ullastret para eludir el cumplimiento de sus obligaciones ha inducido á los que suscriben á examinar los planos y el pliego de condiciones para hacerse cargo de la totalidad de las que debía cumplir la empresa y pedir de una vez el cumplimiento de todas las que no estuvieren cumplidas, si es es que haya alguna que lo sea. Pero cual ha sido su admiración al saber que ni en el gobierno civil, en poder del Ingeniero de la provincia, ni en ninguna de las dependencias de V^e se encuentra el plano ni el pliego de condiciones con que fué concedido el desagüe de la laguna de Ullastret (Arxiu Històric Comarcal de La Bisbal, fons Ciurana, caixa 1, carta 22-III-1862). Un escrit anònim del mateix període confirma aquestes sospites: En el gobierno Civil de Gerona ha desaparecido otro original de expediente consabido. Parece haber sido el objeto desorientar al municipio acerca las verdaderas obras que debían practicarse segun lo planos y real concesion» (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, fons Ullastret, Sociedad de propietarios de La Laguna. Datos relativos á los terrenos de la Laguna ó Estanque de Ullastret, sense data).

27. Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, fons Ciurana, caixa 1, carta 12-II-1862.

28. Carandell (1945: 35).

braços que negaven el tram final fins a la platja de Pals. No ha d'estranyar que, assumint com a consumat el dessecament, Juan Carandell reclamés en nota a peu: «el Daró pide a gritos un pantano regulador que evitará no pocos estragos en la llanura».²⁹

És cert que els problemes en el darrer tram del riu Daró no van aparèixer amb el dessecament de l'estany. Els episodis d'inundació eren freqüents amb anterioritat, i és per això que, en la dècada de 1830, ja s'havia format una Junta de Obras del Río Daró que tenia com a objectiu resoldre «los incalculables perjuicios que sufren muchos de los sembrados de esta comarca por las frecuentes inundaciones que causan las aguas del meritado río».³⁰ L'esmentada junta atribuïa les inundacions que es produïen en el darrer tram del riu, just després de Gualta, a dues construccions fetes sobre el llit per facilitar el proveïment, en un cas, i el desguàs, en un altre, de les aigües de molins. Ambdues –les Clavegueres de Gualta i l'Estellador de Pals– es trobaven més avall de l'estany d'Ullastret. Els responsables d'aquesta junta no tan sols no tenien cap temor de les conseqüències que pogués tenir el dessecament de la llacuna, sinó que ells mateixos van arribar a proposar de dessecar-la per tal de finançar, amb les rendes que s'obtinguessin, les obres al tram baix del Daró. Tanmateix, en la mesura que les obres entre Gualta i el mar van anar-se posposant de forma sistemàtica fins a la segona meitat del segle xx, sembla raonable suposar que la desaparició de l'estany com a regulador hídric hauria accentuat la intensitat i probablement també la freqüència dels episodis d'inundació.³¹ Així també ho pronosticaven els veïns de Llabià el 1862:

Jamás se ha otorgado en España ni probablemente en ningún país la concesión del desagüe de una laguna sin asegurar la conducción de sus aguas hasta el mar ó hasta un río con cauce positivo y suficiente para conducir las antiguas y las nuevas aguas hasta su natural destino y el Gob[ern]o de S. M. al realizar la concesión á la empresa de Ullastret partió del indudable supuesto de que desde Gualta al mar existía un cauce natural por donde fluirían las aguas pues en otro caso es imposible que la Junta Consultiva hubiese aconsejado ni el Ministro de Fomento autorizado un proyecto que había de echar sobre los campos de propiedad particular las aguas contenidas en el lecho de la laguna de Ullastret.³²

29. Íbid., p. 35.

30. Arxiu Diocesà de Girona, Casa Carles, lligall-foli 41, informe al Ministerio de Fomento, 28-XII-1833.

31. La solució definitiva del desguàs del Daró ja estava plantejada des del segle xviii. El 1739 es va projectar la construcció d'un nou llit que havia de canalitzar el riu des de Gualta fins al Ter. En comptes de continuar la canalització directa fins al mar, com encara havia sol·licitat la Universitat de Pals el 1716, es proposava fer-lo desguassar al Ter, aprofitant la proximitat d'ambdós rius i convertint-lo en un afluent d'aquest darrer. El projecte va fracassar reiteradament, bé pel desacord amb els municipis i propietaris que n'havien de resultar afectats o havien d'assumir la despesa, bé per l'oposició dels propietaris dels molins. El 1857 una Reial Ordre va tornar a declarar d'utilitat pública l'obra de canalització del Daró i fins i tot l'arquitecte provincial Martí Sureda va pressupostar l'obra (302.693 pessetes); en aquesta ocasió, tanmateix, es tornà a la solució d'un llit de Gualta al mar. Més endavant, el 1892, després d'una nova reial ordre en què el Govern denegava la petició d'endegar la canalització, la intervenció del marquès de Robert aprofitant la seva condició de senador va reconduir les demandes locals fins a aconseguir l'aprovació d'una Llei de canalització del Daró (8 juliol 1892) per part de les Corts espanyoles.

32. Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal, fons Ciurana, caixa 1, exposició dels veïns de Llabià al governador civil, 12-II-1862

Conclusió

L'apreciació que les terres dessecades de l'estany d'Ullastret són de gran qualitat agronòmica és un tòpic estès.³³ A diferència d'altres estanys dessecats, com el de Bellcaire,³⁴ no es coneixen períodes en què es deixés de cultivar, amb excepció dels episodis d'inundació. L'expectativa de terres amb un elevat potencial productiu també fou el motiu que mobilitzà un volum important de capital privat —aportat per algunes famílies d'hisendats comarcals— en les dècades centrals del segle XIX. La pretensió d'aquesta comunicació ha estat verificar aquesta idea a partir de l'experiència dels contemporanis que van dur a terme el dessecament. Certament es tracta d'una perspectiva incompleta, a la qual caldria afegir dades edafològiques i també més informacions sobre produccions i collites. Tanmateix, a la llum de les dades aportades en aquesta comunicació, l'empresa no va decebre els seus promotors. Malgrat la freqüència de les inundacions que malmetien el resultat de les collites, en la mesura que les sèries del patrimoni Vancells són extrapolables, la mitjana global, insistim, sembla haver estat satisfactòria per a aquells que s'hi van implicar.

Aquesta satisfacció, tanmateix, no va ser compartida en la mateixa mesura pels veïns i propietaris d'algunes localitats properes que es van veure directament afectades pel dessecament de l'estany. Per bé que també caldria incorporar altres variables en la consideració de les externalitats del dessecament, i en particular el seu impacte sobre els nivells de salubritat, és raonable pensar que la desaparició d'un element regulador del cabal com l'estany va repercutir en la intensitat de les riuades i les inundacions que van continuar caracteritzant la conca baixa del Daró, un problema al qual no es va donar solució fins un segle després d'haver-se iniciat el desguàs.

Referències bibliogràfiques

- CARADELL PERICAY, Juan (1945). *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico*. Granada: Universidad de Granada.
- FERRER GIRONÈS, Francesc (1982). «L'estructura econòmica de la Bisbal a finals del Set-cents», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 26, p. 573-594.
- GARRABOU, Ramon, PLANAS, Jordi, SAGUER, Enric, VICEDO, Enric (2011). «Acceso a la propiedad y desigualdad social en el mundo rural catalán de mediados del siglo XIX». Dins *XIII Congreso de Historia Agraria*, Lleida 12-14 de mayo 2011.
- GRAVA, Massimiliano (2010). «Da lago a terra bonificata: la ricostruzione con i GIS della storia dell'Estanque di Bellcaire d'Empordà». Dins *V Congrés d'Història Agrària dels Països Catalans*.
- LOBERAS, Pere (1969). *Un segle de vida bisbalenca*. La Bisbal: Gràfiques Gispert [reedició de 1997 per l'Ajuntament de la Bisbal].

33. Vegeu, per exemple, Saurí i altres (1995: 46).

34. Sobre l'estany de Bellcaire, vegeu Grava (2010).

- MADOZ, Pascual (1849). «Llevià». Dins *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid: Est. Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti [edició dels articles sobre el Principat de Catalunya, Barcelona: Curial, 1985].
- MATAS BALAGUER, Josep (1986). *Els estanys eixuts*. Girona: Quaderns de la Revista de Girona.
- (1987). «Repartiment de terres comunals a finals del segle XVIII: el cas d'Ullastret». Dins *Jornades d'història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*. Girona: Patronat Francisc Eiximenis, p. 235-245
- SAGUER HOM, Enric (2007). «Dinàmica social i canvi ambiental: el dessecament de l'estany d'Ullastret durant la segona meitat del segle XIX». Dins *El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*. Vol II. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, p. 397-412
- SAURÍ, David i altres (1995). *Les auditories ambientals a petites escales: una aplicació a la conca del Daró*. La Bisbal: Ajuntament de la Bisbal.
- VILAR, Pierre (1964). *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Vol. III. Barcelona: Edicions 62.